

Ю. В. Хитровська

**РОСІЙСЬКЕ САМОДЕРЖАВСТВО ТА ОФІЦІЙНА
ПОЛІТИЧНА ПОЗИЦІЯ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ —
НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Метою даної статті є неупереджений комплексний аналіз офіційної політичної позиції православного духовенства Правобережної України у ХІХ — на початку ХХ ст., еволюції його стосунків із російськими владними структурами у зазначений період. Ця проблематика активно розроблялася радянськими істориками, зокрема, М. М. Нікольським та Є. Ф. Грекуловим, колективом авторів, що упорядкували збірник “Русское православие: веги истории”. Вони здійснили ґрунтовний аналіз процесу формування та еволюції офіційної політичної позиції, насамперед, Російської православної церкви. З середини 90-х років почали з’являтися наукові праці, в яких серед багатьох проблем церковної історії піднімалися питання, пов’язані із окресленою проблемою, причому головна увага зосереджувалася не на загальноросійському, а саме на українському матеріалі. Серед них відзначимо навчальні посібники “Історія релігії в Україні” та “Історія релігії в Україні. Православ’я в Україні”, підготовлені науковцями відділу релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. У цих працях констатується важлива думка про те, що незважаючи на ту обставину, що православна церква в Україні залишалася складовою Російської православної організації, більшість її духовенства була віддана російському самодержавству та виконувала його ідеологічні замовлення, все ж українське православ’я зберігало специфічні функціональні прояви, що виникали внаслідок проходження загальноросійських тенденцій через призму національного менталітету, віросповідних традицій та своєрідну атмосферу суспільної життєдіяльності. Важливими для осмислення формування офіційної політичної позиції православного духовенства Правобережної України є колективна праця “Історія церкви та релігійної думки в Україні” та монографія О. П. Крижанівського “Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України ХVІІІ — першої половини ХІХ ст.” Окрім наукової літератури, для написання даної стат-

ті використані численні архівні документи: синодальні інструкції ті відозви, таємні циркуляри та проповіді православних ієрархів, циркуляри, надіслані православному духовенству з канцелярії генерал-губернатора й канцелярій цивільних губернаторів та інші.

Із входженням Правобережної України в орбіту імперських впливів Росії наприкінці XVIII ст. місцева православна церква швидко втрачала свої самобутні риси й ставала придатком Російської православної церкви. Одержавлення церковної організації приносило їй як шкоду, так і реальні вигоди, що визначило її офіційну політичну позицію щодо самодержавної влади. Православне духовенство, культурно-освітній рівень якого залишався низький, загалом підтримувало політику російської влади, за що царський уряд надавав йому матеріальну і правову допомогу. Тому можна стверджувати, що православний клір став провідником урядової політики у краї, опорою імператорської влади. Особливо це стосувалося православних ієрархів, яких хоч і гнітила нав'язана їм роль гвинтика у загальнодержавному бюрократичному апараті, все ж вони здебільшого не за страх, а за совість підтримували поліцейсько-самодержавний режим Російської імперії. У другій чверті XIX ст. взірцем вірнопідданства слугував митрополит Московський і Коломенський Філарет (у миру — Василь Михайлович Дроздов), призначений на цю посаду 26 серпня 1826 року, у день коронації імператора Миколи I.

Митрополит Філарет був наближеною особою Миколи I (напередодні виступу декабристів Микола Павлович навіть ознайомив його із текстом зречення від російської корони цесаревича Костянтина)[1]. Історики недаремно називають цього московського першоієрарха войовничим, несамовитим фанатом, апостолом консервативної думки. Як блискучий полеміст, він у своєму творі “Разговоры между испытывающим и уверенным о православии восточной греко-российской церкви” затаврував єзуїтів і домігся їх висилки з Петербурга (1816 р.) та взагалі за межі Російської імперії (1820 р.). Філарет, фактично, став автором промовистої концепції взаємин між світською та церковною гілками влади у російській державі — “церква разом із царем”[2]. Він неодноразово наголошував на непорушності політичного союзу церкви і держави: “Православна церква і

держава у Росії перебували і перебувають у єднанні та злагоді, їх не порушать ніякі суперечливі переконання”[3].

За умов посилення абсолютизму в Росії лише окремі церковні історики першої половини XIX ст., серед яких митрополит Платон, висловлювали (дуже обережно) сумніви щодо правильності синодального устрою православної церкви і натякали на неканонічність петровської церковної реформи[4]. Але це були російські церковні авторитети, українські ж не зважувались на таку сміливість. Імовірно, вони так чинили не лише через цензуру, а й тому, що їх, загалом, влаштовувала державна опіка: під поліцейським захистом урядових структур вони почували себе комфортніше і спокійніше.

Офіційна православна церква засудила повстання декабристів. Митрополит Петербурзький Серафим і Київський — Євген, догоджаючи Миколі I, прибули на Сенатську площу, щоб приборкати повстання, однак їм це не вдалося[5]. Києво-Печерська Лавра оголосила анафему повстанцям. 14 грудня 1825 року Микола I був проголошений імператором та істинним поборником християнства. На честь його коронації та на згадку про страту декабристів православна церква встановила спеціальні молитви. Києво-Печерська Лавра подарувала імператору Євангеліє і дві ікони вартістю 1771 крб., а її намісник взяв участь у ритуалі коронації, що відбувалася у Москві[6]. Варто підкреслити, що Києво-Печерська Лавра вирізнялася особливою запопадливістю у підтримці російської корони і завжди безумовно виконувала всі інструкції, що надходили їй із Священного Синоду, якими б дивними вони не були. Так, 16 жовтня 1828 року настоятелю Лаври була надіслана синодальна інструкція, яка стосувалася відвідин Києва імператрицею Олександрою Федорівною. Зокрема, у ній мовилося: “Наказати своїм підлеглим, щоб вони чинно, не створюючи зайвої метушні у церкві, виконували свої обов’язки у присутності її імператорської Величності, не виходили зайвий раз, хіба що очистити свічку, але й це мусять робити диякони... Благочинному підтвердити, щоб він ченців та послушників, які не мають чистого одягу, із келій не випускав... Економу наказати, щоб погано одягнуті та нетверезі штатні служителі, послушники, келійні монахи, прислуга та інші робітники по монастирю не вештались, а якщо ж такі і з’являться, їх потрібно затримати й зачинити у келії... Жебраків

та людей нижчих суспільних прошарків на територію Лаври в цей період взагалі не допускати...”[7].

Не можна применшити значення діяльності армійського духовенства, яке піднімало бойовий дух російської армії під час Вітчизняної війни 1812 року. Воно робило все можливе, щоб використовувати патріотичні почуття народу в інтересах самодержавства і церкви. Під впливом їхніх проповідей солдати йшли у бій із гаслом “За віру, царя і вітчизну”[8].

Православне духовенство використало перемогу російської армії над військами Наполеона у 1812 році для зміцнення ідеологічних підвалин самодержавства. За авторством, чи, принаймні, за участю Філарета 1 січня 1816 року з’явився царський “Маніфест височайшої вдячності до народу за виявлені під час війни подвиги”, у якому джерелом перемоги над ворогом було названо всенародну “любов” до імператора і до монархічної форми правління, а причиною поразки французів — поширення серед них крамольних ідей: “Жахлива кара звалилася на наших ворогів. Вона гучніше за небесну трубу волає до нас: це плоди безбожності та невіри!”[9]. У 1812 році Синод пожертвував на потреби війни з Наполеоном та на відбудову господарства країни чималу грошову суму[10].

Яскравим прикладом відданості російському самодержавству була відозва Священного Синоду, оприлюднена під час подій Кримської війни 1853–1856 рр. Зокрема, у ній йшлося: “Сільські мешканці! Противагою нечестивим зграям іногородців стануть міцні груди руські, в яких б’ється серце, віддане вірі пращурів та православному самодержцю. Але, готуючись до битв..., пам’ятайте, що найбільшим страхом для ворогів є ваша віра права, ваша совість чиста, ваш безумовний послух властям, поміщикам та начальникам вашим, той боголюб’язний послух, яким завжди вирізнялася з поміж інших держав земля руська”[11].

У 1848 році, коли у Європі відбулися революції, митрополит Філарет підтримав у своїх проповідях Миколу I як “жандарма Європи”. У одній із них він, зокрема, писав: “Воистину благопотрібно для багатьох царств і народів, щоб силою правди і правдою сили підтримувати і за межами своєї держави законну владу і порядок”[12].

Уряд найбільше домагався від церкви того, щоб вона вико-

ристовувала увесь свій авторитет для забезпечення в імперії, і особливо на Правобережжі, соціального спокою, переконувала селян у необхідності коритися владі і поміщикам. Впродовж ХІХ ст. із канцелярії генерал-губернатора духовенство неодноразово одержувало відповідні циркуляри. За потакання селянам або намовляння їх до “бунту” духовну особу карали немилосердно[13].

Духовенство запопадливо боролось із селянською “крамолою”, адже селянські повинності на церкву були основним джерелом його матеріальних статків. І хоча ця боротьба, як слушно зазначив М. Нікольський, не давала і не могла дати жодних результатів, все ж церква “у критичні хвилини завжди була готова всіляким способом допомагати уряду”[14]. Після здійснення на Правобережній Україні секуляризаційної реформи місцеве сільське православне духовенство фактично перетворилося на поміщиків[15]. Відтоді кількість донесень чинів поліції про підбурювання духовними особами селян проти поміщиків скоротилася. Навпаки, посипалися скарги на те, що селяни виступають проти “панщини на попів” і навіть чинять розправи над тими священиками, які надто ревно намагалися поліпшити свій добробут за рахунок примусової селянської праці. Сільські священнослужителі, таким чином, швидко увійшли у нову соціальну роль і настільки радикально змінили своє ставлення до кріпосницької системи, що на зламі 50-60-х років ХІХ ст., коли уряд розпочав процес скасування кріпосного права, майже всі зарекомендували себе ревними поборниками віджилої системи соціальних відносин на селі[16]. Якщо і мали місце окремі випадки “підбурювання” духовенством селян проти поміщиків (у 1845–1857 рр., наприклад, у таких протиправних діях звинувачувалися священно- і церковнослужителі сіл Ясногородки, Мокіївки, Київської губернії тощо) [17], то вони, як правило, були викликані вже не активною антикріпосницькою позицією духовних осіб, а господарськими суперечками між ними та власниками маєтків через спільне використання примусової селянської праці.

Варто зазначити, що таємним автором маніфесту Олександра ІІ від 19 лютого 1861 року про звільнення селян був Московський митрополит Філарет, який зумів за пишномовними висловлюваннями про дворянську “жертвність” приховати

істинну стратегію царизму — зняти суспільну напругу, скасувати кріпацтво “згори”. За кілька днів до оприлюднення царського маніфесту про звільнення селян митрополит написав спеціальний циркуляр, розісланий Синодом у єпархії імперії із таємними інструкціями духовенству про дії, які б попереджали можливі селянські виступи або бунти у зв’язку із запровадженням селянської реформи[18]. В цьому циркулярі він, зокрема, зазначав: “Найважливішим обов’язком священиків є повчання парафіян, щоб вони завжди зберігали вірність царю та підкорялися начальству, щоб неухильно й повсякчасно виконували законні повинності і платили визначені податки;... щоб шукали захисту чи полегшення свого життя виключно законним шляхом, не поширюючи безладу у суспільстві... Хибно розтлумачена думка про волю може призвести до того, що деякі селяни почнуть вважати своє становище гіршим, ніж вони сподівалися. Їм потрібно пояснити, що воля полягає не в тому, щоб вчиняти як того забажається, тобто по необмеженому свавіллю...”[19]. Також із канцелярії митрополита Київського надходили підвладному духовенству — у відповідь на звернення генерал-губернатора Правобережжя — категоричні вимоги вжити усіх заходів, аби місцеве селянство не бунтувало, не вдавалося до втеч і т. п. [20]. Виконуючи таємні інструкції православної ієрархії, у період впровадження селянської реформи 1861 року на Правобережній Україні, місцеве православне духовенство виступило надійним захисником інтересів поміщиків і держави. Це виявилось у тому, що майже у всіх випадках гасіння селянських заворушень у цьому краї російська влада користувалася допомогою місцевого православного кліру, який, погрожуючи селянам божою карою, умовляв їх відмовитися від претензій, висунутих поміщикам та царській адміністрації.

Боротьби церкви із селянською “крамолою” уряду здалося замало. У 30-40-х роках III Відділення намагалося використовувати світських і духовних цензорів як своїх агентів. Цензори повинні були негайно доносити начальнику таємної поліції імена авторів, які “розповсюджують безбожжя” чи “порушують обов’язки вірнопідданого”. З такою ж пропозицією III Відділення звернулося до високопосадових представників духовенства. Так, митрополит Петербурзький Серафим прислухався до

цієї пропозиції і доніс про публікацію у 1836 році М. І. Надеждиним у часопису “Телескоп” “Філософічного листа” П. Я. Чадаєва. З листа митрополита шефу жандармів О. Х. Бенкендорфу випливало, що Серафим із січня 1835 року був агентом III Відділення і донесення про часопис “Телескоп” було його першим “службовим доносом”. Такі пропозиції III Відділення прийняв також єпископ Афанасій та священник Іаков Остромиленський. Через їхній донос Синод порушив декілька справ проти часопису “Вітчизняні записки”[21].

Оцінюючи стан православної церкви в Російській імперії та, зокрема, на Правобережній Україні у другій половині XIX — на початку XX ст., варто зауважити, що вона загалом зберігала свій значний вплив не лише на населення, а й на загальнодержавні справи, нерідко досить істотно коригуючи їх перебіг. Вагомість офіційного віросповідання за цих умов визначалася як його духовним авторитетом, так і економічною могутністю православно-церковної організації. Водночас наприкінці XIX — на початку XX ст. виявилася низка явищ, що були симптомами серйозних кризових процесів у самій православній церкві. Серед них: помітне падіння впливу одержавленої церкви на українських віруючих, особливо в містах і промислових центрах, наростання відчуження духовенства і парафіян, поступове поширення індиферентності, вільнодумства, невір'я, атеїзму, відхід від православ'я в сектантські релігійні напрями тощо. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що ці внутрішньо-церковні процеси відбувалися на тлі наростання кризи у сфері соціально-політичних, економічних, національних відносин в Російській імперії та в Україні зокрема.

Намагаючись посилити свій вплив на громадсько-політичне життя держави, офіційна церква вірно служила самодержавній владі, проводячи систематичну пропаганду монархічних ідей у суспільстві. Духовне відомство вбачало у революційно-визвольному русі величезну загрозу, який вважала повстанням проти бога, адже “богом царі володарюють” [22].

Спроба вбивства Олександра II, що відбулася 4 квітня 1866 року, стала черговим приводом до висловлювання віроповіданських почуттів православним духовенством та його запевнень у відданості самодержавству. Церковні публіцисти намагалися прищепити масам думку про те, що у цій невдалій спробі видно

“перст божий”, тобто “помазаника божого” захистив від смерті сам бог.

2 квітня 1879 року була здійснена нова спроба позбавити життя російського самодержця. В країні почалися масові репресії. Церковні власті посилили монархічну пропаганду проти революційного руху в імперії. Так, Саратовський єпископ Тихон, виступаючи в губернському дворянському зібранні, сказав: “Не дивуйтеся тому, що служитель церкви закликає до ненависті та ворожості до ближніх своїх, адже вони — сучасні Разіни і Пугачови й заслуговують на відлучення від церкви. Сором тому, хто захищає ворогів церкви та держави...” Уфимський єпископ Никанор закликав до нещадної розправи над учасниками революційного руху, яких називав “зрадниками віри та церкви.” На честь врятованого від смерті імператора духовенство служило пишні молебні, закликала віруючих будувати каплиці та церкви, влаштовувати в них особливі ікони і запалювати лампади [23].

Після вбивства Олександра II (1 березня 1881 року) Синод звернувся до народу із посланням, в якому накликав на голови революціонерів різноманітні прокляття: “На них, на цих крамольників, клятвовідступників падає анафема і прокляття батьків та дідів”[24]. Для відволікання мас від революційної боротьби на початку 80-х років XIX ст. владою були організовані єврейські погроми. У цьому брала участь і православна церква. Так, в журналі “Церковний вісник” у 1883 році була надрукована стаття “Єврейські задуми проти християнської церкви”, в якій писалося, що євреї мають лихі наміри щодо християнства і вважають його своїм найзапеклішим ворогом. Проти розпалювання антисемітизму в державі виступили представники прогресивної російської інтелігенції. Вони звинуватили православне духовенство у необґрунтованому підбурюванні населення проти євреїв[25]. Варто зауважити, що антисемітську позицію православна церква займала століттями, нерідко списуючи свої прорахунки і помилки на “іудейський фактор” і незмінно характеризуючи євреїв у Російській імперії як ворогів християнської віри. Позиція і участь православної церкви у так званій справі Бейліса, сфабрикованій у Києві в 1913 році — показовий приклад цього [26].

Друга половина XIX ст. у духовному житті Російської імпе-

рії і, зокрема, України була позначена поширенням ряду порівняно нових за соціальною базою ідейних течій та рухів — романтичного християнства, вільнодумства, слов'янського федералізму, атеїзму, українського автономізму та самостійництва, лібералізму, народництва, соціалізму та багатьох інших. Православна церква виявила серйозне занепокоєння появою і наростанням несанкціонованих, неосвячених світською і духовною владами ідей та рухів і, вбачаючи в них загрозу існуючому ладу і своїй духовній монополії, почала протидіяти цим ідеям, рухам ще на стадії їх становлення на українських землях. Особливо офіційне віросповідання непокоїло поширення у суспільстві соціалістичних ідей. Так, у звіті за 1911–1912 рр. обер-прокурор Синоду Саблер писав: “Чорна хмара насувається на рідну церкву... невір'я. Разом із невір'ям під багатовікові устої церкви підкопується соціалізм, який заперечує бога і церкву і замість благ небесних обіцяє блага земні. Скрізь, де сформувалася велика промисловість, соціалізм підпорядковує собі величезну кількість трудящих. Не обмежуючись класом фабричних робітників, соціалісти прагнуть відірвати від церкви і селянство”[27]. В багатьох випадках, не будучи спроможною аргументовано довести свій віросповідний пріоритет, місцева православна адміністрація вишукувала “ознаки” антимонархізму, соціалізму навіть у протестантських громадах, що діяли в Україні. Для боротьби з розповсюдженням соціалістичної ідеології синодальним актом від 4–6 червня 1909 року було наказано ввести з початку 1909–1910 навчального року в курс морального богослов'я, який викладався у духовних семінаріях імперії, спеціальний розділ, спрямований на спростування соціалістичної ідеології. Такий розділ у курсі морального богослов'я почав викладатися і у Київській духовній академії. Так, у програмі цього курсу соціалізм був поділений за напрямками, що залежать від засобів досягнення загальної для всієї соціалістичної ідеології мети. Серед них: 1) “християнський соціалізм”; 2) так званий сучасний науковий або марксистський соціалізм чи соціал-демократичний рух; 3) державний або Лассалевський соціалізм; 4) революційний соціалізм; 5) аграрний соціалізм; 6) ревізіоністський соціалізм та інші. Особливо небезпечними називаються “християнський соціалізм”, який для досягнення своєї мети використовує прапор та ім'я Ісуса

Христа, та марксистський соціалізм або соціал-демократичний рух, що є “найбільш потужним та боездатним” соціалістичним напрямком[28]. Також у цій навчальній програмі робиться детальний розбір християнської та соціалістичної ідеологій, критикується ставлення соціал-демократії до пролетаріату, негативно оцінюється ідея побудови соціалістичної держави, а також визначаються методи практичної боротьби із соціалізмом. Серед таких методів називаються: 1) діяльніша участь православних пастирів у суспільному житті, невпинна пропаганда християнських ідей; 2) сприяння церкви діяльності різних релігійно-просвітницьких та благодійних організацій, особливо у місцях скупчення робочого класу; 3) пастирський вплив, спрямований на покращення взаємин між роботодавцями та робітниками і т. ін. [29].

Митрополит Київський та Галицький Володимир присвятив не одну проповідь питанню протидії поширенню соціал-демократичного руху в державі, методам боротьби з цим явищем. Так, у своєму “Слові з приводу поширення соціал-демократичного руху” він писав: “Жахлива катастрофа загрожує вітчизні, якщо весь вибухонебезпечний матеріал ненависті, який накопичився в нашій багатостраждальній Росії, раптом спалахне. Страшним було зруйнування Єрусалима, страшною була французька революція, однак ніщо не зможе зрівнятися з майбутньою катастрофою!” У цій проповіді він звертається з проханням до фабрикантів та інших роботодавців не залишати робітників та підлеглих у злиднях, допомагати їм покращувати свій матеріальний добробут[30]. В іншій своїй проповіді, що має назву: “Слово, звернене до робітників”, Володимир писав: “Християнські вчителі навчали рабів, щоб вони корилися своїм господарям, причому не лише чуйним та лагідним. У нашій же державі християнські царі і правителі завжди піклувалися про людей робочих: звільнили їх від кріпосної залежності, дали їм землі, самоуправління, запровадили страхування робітників й забезпечення їхньої старості та інше... Однак, кращому майбутньому хочуть завадити брехливі люди, які навчають робітників збиратися на страйки, бунти та інші хвилювання... Люди робочі! Це — вороги ваші, вороги суспільства та держави... Пам’ятайте, що у вас хочуть відібрати ваше щастя, вас хочуть обманути та занепастити...”[31]. Отож, як бачимо, православна

церква відчула в опозиційних ідейних течіях, особливо соціал-демократичній, своїх серйозних опонентів та противників. Вона не лише очолила духовну боротьбу зі своїми світоглядними антиподами, а й ідеологічно обґрунтовувала адміністративно-каральні заходи щодо них.

Отож, православне духовенство загалом влаштувала сумлінна політична служба на самодержавство, за яку воно одержувало від царського уряду матеріальну і правову підтримку. Православна церква Правобережжя, як і Російська православна церква, фактично засвоїла протестантський погляд на церковну організацію як на “безблагодатну релігійну співдружність” і була впряжена у державну російську політику асиміляції народів імперії в одну російську націю. Вона, щоб не ускладнювати стосунки з владою, підкорилося своїй новій ролі у суспільстві. Таке підвладне становище цілком задовольняло основну масу православного українського духовенства, яке, одержуючи від уряду винагороди за свою “вірну службу”, сумлінно виконувало ідеологічні замовлення самодержавства, підтримувало урядову політику, а до антиурядових рухів ставилося неохвально, навіть вороже. На виникнення опозиційних рухів офіційна церква реагувала здебільшого однобічно, зосереджуючи свої головні зусилля не на посиленні релігійно-виховної, місіонерської роботи на місцях серед своїх парафіян, а на заходах загальноцерковного (ювілеях, з’їздах, створенні нових структур тощо) або ж, за сприяння держави, адміністративного, заборонного характеру. Початок ХХ ст. показав, що подібні заходи в цілому не змогли зупинити чи нейтралізувати деструктивні явища у православній церкві, як всієї імперії, так і Правобережної України зокрема. Однак, варто зауважити, що при всій значимості втрат, що становили особливості українського православ’я, перетворити православну церкву в Україні на цілковито денаціоналізований підрозділ Російської православної церкви владним структурам Російської імперії так і не вдалося. Події національної та церковної історії перших двох десятиліть ХХ ст. наочно це засвідчили.

Джерела та література

1. Литвак Б. Г. Корифей духовного красноречия // Атеистические чтения. — Вып. 20. — М., 1990. — С. 94–95.

2. Там само. — С. 96.
3. Государственное учение Филарета Московского. — М., 1888. — С. 31.
4. Карташев А. В. Очерки по истории Русской церкви. — М., 2000. — С. 525–530.
5. НБУ ім. В. І. Вернадського. Інститут рукописів // Архів КДА. — 1914, вересень — жовтень. — С. 54–55.
6. ЦДІАК України. — Ф. 128, оп. 1, спр. 1675. — Арк. 15–16.
7. НБУ ім. В. І. Вернадського. Інститут рукописів. — Ф. 160, №28. — Арк. 1–2зв.
8. Русское православие: веги истории. — М., 1989. — С. 95.
9. Литвак Б. Г. Вказ. праця. — С. 95.
10. Русская православная церковь. 988–1988. — М., 1988. — С. 107.
11. НБУ ім. В. І. Вернадського. Інститут рукописів. — Ф. 160, №56. — Арк. 2–2зв.
12. Никольский Н. М. История русской церкви. — М., 1983. — С. 226.
13. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні. — К., 1994. — Т. 3. — С. 235.
14. Там само.
15. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Вказ. праця. — С. 233–238.
16. Крижанівський О. П. Церква... — С. 109–110.
17. ЦДІАК України. Ф. 130, оп. 2, спр. 810; Ф. 182, оп. 1, спр. 64, 83; Ф. 442, оп. 34, спр. 966 та ін. (за назвою справ).
18. Історія релігії в Україні. Православ'я в Україні (Т. 3). — К., 1999. — С. 253.
19. Цит. за: Грекулов Е. Ф. Церковь, самодержавие, народ. — М., 1969. — С. 31–32.
20. Крижанівський О. П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України. XVIII — перша половина XIX ст. — К., 1991. — С. 109–110.
21. Русское православие... — С. 470–471.
22. Цит. за: Грекулов Е. Ф. Вказ. праця. — С. 12.
23. Там само.
24. Там само. — С. 13.
25. Там само. — С. 17.
26. Історія релігії в Україні. Православ'я в Україні (Т. 3). — К., 1999. — С. 325–326.
27. Цит. за: Там само. — С. 327.
28. ЦДІАК України. — Ф. 711, оп. 3, спр. 3208. — Арк. 3–3зв.
29. Там само. — Арк. 6зв. — 7.
30. НБУ ім. В. І. Вернадського. Інститут рукописів. — Ф. 160, №1509. — Арк. 2–3.
31. Там само. — Ф. 160, №1510. — Арк. 13–14зв.

Анотації

Хитровская Ю. В. Российское самодержавие и официальная политическая позиция православного духовенства Правобережной Украины в XIX — начале XX ст.

В статье автор, основываясь на архивных материалах, анализирует комплекс проблем, касающихся формирования и эволюции официальной политической позиции православного духовенства Правобережной Украины относительно самодержавной власти Российской империи в XIX — начале XX ст.

Hitrovskaya Y. V. The Russian autocratic power and official political position of the Orthodox clergy of the Right-coastal Ukraine in the 19th — early 20th centuries.

Considering archive records, the author analyzes a number of problems, concerning the formation and evolution of the official political position of the Orthodox clergy of the Right-coastal Ukraine on the autocratic power of the Russian empire in the 19th — early 20th centuries.

Л. Ф. Циганенко

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ДВОРЯНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ БЕССАРАБІЇ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Зміни в соціальному та економічному житті Російської імперії ХІХ ст., потреба у грамотних і досвідчених спеціалістах і службовцях зумовили зростання ролі дворянської спільноти в культурно-освітній діяльності в краї.

Питання культурно-освітньої діяльності дворян Бессарабії до сьогодні практично не знайшли висвітлення в науковій літературі. Дослідники, як правило, відводили питанню історії регіональної еліти другорядне місце і в більшості випадків досліджували питання ролі дворянської спільноти в культурно-освітній діяльності краю рівно настільки, наскільки це було потрібно для розв'язання інших проблем: колонізаційних, демографічних, економічних, військово-політичних тощо. Окремі аспекти діяльності бессарабських дворян на культурно-освітній ниві висвітлені у роботах Батюшкова П. Н. [1], Крупенського Я. М. [2], Свін'їна П. [3], Борецького Н. і Бергфельда С. [4], Жукова В. И. [5], Бабілонгі Н. В. та Бомешко Б. Г. [6], Оганяна Л. Н. [7].